

ارائه مدلی به منظور بررسی تأثیر گذاری سازمان بسیج بر مؤلفه‌ها و شاخص‌های فرهنگ

سید عظیم موسوی*، دکتر محمد مهدی مظاهری تهرانی**
دکتر بهرام علیشیری***، دکتر علی فرهی****، دکتر شیدا مهنام*****

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۲/۱۰

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۶/۱۱

چکیده

سازمان بسیج به عنوان یک سازمان مردم‌نهاد، می‌تواند در رشد و شکوفایی کشور در حوزه فرهنگ تأثیرگذار باشد. هدف اصلی این تحقیق، تدوین مدلی به منظور بررسی تأثیر گذاری سازمان بسیج بر مؤلفه‌ها و شاخص‌های فرهنگ است. اهداف فرعی نیز شناسایی و استخراج شاخص‌ها و ابعاد فرهنگی متناسب با نیازهای کشور و تأیید شاخص‌های استخراج شده با استفاده از نظر خبرگان و روش دلفی بوده است. ابتدا با مطالعه اسناد فرهنگ، شاخص‌های فرهنگی شناسایی شدند. پس از آن، این شاخص‌ها در قالب پرسشنامه دلفی قرار گرفته و پس از تأیید اولیه اعتبار آن طی فرآیند دلفی، توسط خبرگان مورد بررسی قرار گرفتند. پس از جمع‌آوری نظرات خبرگان در طی برگزاری چند مرحله روش دلفی و بررسی روایی و پایایی جواب‌های جمع‌آوری شده با استفاده از معادلات ساختاری، اقدام به تدوین مدلی برای بررسی تأثیر گذاری سازمان بسیج بر روی شاخص‌های تأیید شده از سوی خبرگان شد. مدل به دست آمده حاکی از آن است که از بین شاخص‌های مورد تأیید خبرگان، شاخص‌های استقلال ملی، هویت، وحدت و انسجام، به ترتیب در رتبه‌های اول تا سوم از نظر تأثیر پذیری از سازمان بسیج قرار گرفتند. در نهایت باید گفت که عملکرد سازمان بسیج در تأثیر گذاری بر شاخص‌های فرهنگ، در برخی موارد خوب و در برخی موارد ضعیف بوده است؛ بنابراین سازمان بسیج به عنوان بزرگ‌ترین سازمان مردم‌نهاد کشور و با توجه به رسالت فرهنگی که در روح این سازمان نهفته است، باید با تلاشی بی‌وقفه و برنامه‌ریزی در سه قالب بلندمدت، میان‌مدت و کوتاه‌مدت در زمینه فرهنگ، سعی در تأثیر گذاری بیشتر بر شاخص‌های فرهنگ در کشور داشته باشد.

کلیدواژه‌ها: سازمان بسیج، فرهنگ، مؤلفه (شاخص)های فرهنگی، مدل معادلات ساختاری.

* دانشجوی دکتری مدیریت و برنامه‌ریزی فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران جنوب s.a.mousavi753@gmail.com
** نویسنده مسئول: استادیار گروه مدیریت فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات mmdmt39@gmail.com
*** استادیار گروه مدیریت فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران جنوب bahramalishiri1350@yahoo.com
**** استاد گروه مدیریت، دانشگاه جامع امام حسین (ع) farrahibusanzjani@gmail.com
***** مدرس گروه مدیریت فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران جنوب sheidamahnam2017@gmail.com

۱. مقدمه

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی بارها سعی شده است تا در مقاطع مختلف زمانی، جهش‌ها و تحولات فرهنگی مورد لزوم در جامعه بر اساس دستورات شرع مقدس اسلام و مقتضیات زمان، توسط مسئولین امر صورت پذیرد که علیرغم داشتن اثرات مفید و قابل تقدیر، کافی نبوده است؛ آن زمان که رهبر معظم انقلاب، هشدار شیخون فرهنگی را اعلام کرده و فرمودند که دشمن به روش خاموش درصدد است جوانان ما را به انحراف بکشاند؛ اگر جدی تلقی می‌شد، امروز شاهد مشکلات فرهنگی و اخلاقی کمتری در جامعه بودیم. دشمنان جمهوری اسلامی ایران همواره می‌کوشند با نفوذ و اشاعه فرهنگ غربی، از طریق تعیین در باورها و نگرش و رفتار مردم، باعث ایجاد بحران در کشور شده و استقلال کشور و دستاوردهای انقلاب را به مخاطره اندازند. ماهیت فرهنگی، شاکله اصلی تمامی فعالیت‌های نظامی را تشکیل می‌دهد که مردم آن خواهان زندگی بهتری هستند و بدین لحاظ برنامه‌ریزی‌هایی برای انواع مختلف توسعه انجام می‌دهند. جمهوری اسلامی ایران، رسالتش رسیدگی به امورات مادی و معنوی جامعه است. به فرموده امام خمینی (قدس سره) «آن چیزی که ملت‌ها را می‌سازد، فرهنگ صحیح است؛ و به تعبیر مقام معظم رهبری «مسئله اول در نظام جمهوری اسلامی، مسئله فرهنگ است.»

موضوع فرهنگ از چنان عظمتی برخوردار است که در عین سادگی و فراگیری، دارای پیچیدگی‌ها و معیارهای علمی و منطقی بنا بر کاربرد و نیازهای تعریف شده است. مقام معظم رهبری «فرهنگ» را مسئله اول کشور دانسته و فرموده‌اند: «اگر فرهنگ کشور اصلاح و پایه‌های آن مستحکم نشود، به احتمال زیاد برنامه‌ریزی در همه کارها ابتر خواهد بود و به نتایج قطعی آن نمی‌توان امیدوار بود» (آشوری: ۱۳۸۶: ۴۷). عنصر فرهنگ نقش انکارناپذیری در پیروزی انقلاب اسلامی ایران و تداوم آن داشته است و به عنوان عنصری محوری و مسلط در تمامی مناسبات و تحولات اجتماعی عمل می‌کند. مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «بدون توسعه فرهنگ، توسعه در سایر بخش‌های جامعه (اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، ...) دارای رشد یکسانی نبوده و با پدیده‌های توسعه نامتوازن، توسعه برون‌زا، توسعه درون‌زا و معضلات مختلف اجتماعی مواجه خواهند شد.» وجه فرهنگی این نظام به گونه‌ای غالب است که انقلاب اسلامی را انقلابی ارزشی و فرهنگی نامیده‌اند؛ بنابراین به مقتضای جایگاه و اهمیت آن، نیازمند توجه ویژه در زمینه مهندسی و هدایت امر فرهنگی در کشور می‌باشیم.

سازمان بسیج در جمهوری اسلامی ایران برای حفاظت و حراست از دستاوردهای فرهنگی انقلاب اسلامی ایجاد شده است. وظیفه بسیج در درجه نخست شناخت صحیح و درست اعتقادات مکتب علوی و در درجه دوم شناساندن این مکتب نورانی به آحاد ملت و تجهیز نمودن آن به اسلحه دین و دانش در پرتو اندیشه‌های ناب اسلامی در کنار تبلیغ اندیشه‌های غنی ائمه اطهار و در نهایت، نهادینه کردن فرهنگ بسیجی در جامعه است. لذا این فرهنگ زمانی نهادینه می‌شود که همه کارهای مسؤولین و اقشار مردم رنگ و بوی بسیجی، ایثار و فداکاری به خود بگیرد. پیدایش بسیج، معلول عوامل اجتماعی و فرهنگی خاصی بود که اگر آن فرهنگ در جامعه ما نبود، هرگز چنین پدیده عظیم و معجزه‌آسایی به وجود نمی‌آمد. پس وجود این پدیده عظیم اجتماعی، خود معلول عوامل فرهنگی پیشین است. بدیهی است که در صورت باقی ماندن آن عوامل، این جریان نیز ادامه پیدا می‌کند (موحدی، ۱۳۸۳: ۶۸). انتظار کارکرد مناسب و بهینه از یک سازمان یا نهاد فرهنگی همانند بسیج مستضعفین، آنگاه محقق می‌شود که فرهنگ عمومی و سبک زندگی به عنوان مظاهر خارجی و عینی یک نظام فرهنگی بر اساس کارکرد مناسب و الزامات نظام‌ها و ساختارهای گوناگون یک نظام اجتماعی اعم از فرهنگ سیاسی و اقتصادی، فارغ و برکنار از عناصر و مؤلفه‌های وارداتی معارض با این سیستم در انطباق و متناسب با مؤلفه‌ها و ابعاد معنوی و به عبارت صحیح‌تر ابعاد غیرمادی فرهنگ یعنی نظام اعتقادی و ارزشی آن شکل گرفته و سازمان‌دهی شده باشد. سازمان بسیج مستضعفین به عنوان مجموعه‌ای عظیم باید به بهترین وجه ممکن، توانایی خود را در ایجاد جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی فراهم سازد تا بتواند پرچم‌دار قدرت فرهنگی نظام باشد. از این رو لازم است برای رسیدن به این مهم، نقش خود را به درستی شناخته و به موقع به اجرا درآورد تا سهم و جایگاه خود را در ارتقای اقتدار فرهنگی جمهوری اسلامی ایفا نماید. کمتر کسی است که امروزه، نقش فرهنگ را در سلامت، انسجام و توسعه اجتماعی، نادیده انگارد و برخلاف رویه گذشته (۱۹۸۰ - ۱۹۶۰) که غالب صاحب‌نظران و کارشناسان، با تأثیرپذیری از بینش‌های مادی و تحولات صنعتی، توسعه و پیشرفت را با ملاک‌هایی صرفاً اقتصادی و حداکثر برخی ملاک‌های اجتماعی تحلیل و تفسیر می‌کردند، امروزه فرهنگ به عنوان یکی از عوامل مهم، بلکه به عنوان یکی از معیارهای اساسی پیشرفت و توسعه، مورد دقت قرار می‌گیرد.

بنا بر تلقی‌های رایج، فرهنگ، شیوه نگرش ما به جهان را شکل می‌دهد و همه ویژگی‌های

فکری، معنوی و عاطفی جامعه یا هر گروه اجتماعی را مشخص می کند و نه تنها ادبیات و هنر، بلکه راه و رسم زندگی، حقوق اساسی بشر، نظام های ارزشی، سنت ها و باورها را نیز شامل می گردد (ویلیامز، ۱۹۸۵: ۸۹). گرچه برخی در مورد اهمیت فرهنگ تا آنجا پیش رفته اند که قائل اند فرهنگ والاتر از آن است که به بحث توسعه راه یابد و برای آن برنامه ریزی شود؛ اما قدر مسلم آن است که نائل شدن به هر نوع از اهداف و آرمان های اجتماعی بدون شناخت صحیح، آینده نگری و برنامه ریزی میسر نخواهد بود و فرهنگ نیز از این قاعده کلی مستثنی نیست.

این مهم در عصر جهانی شدن و برای کشوری که داعیه دار تفکری جدید و الگویی نوین در اداره جامعه و شیوه زندگی است، ضرورت اساسی تری دارد. فرهنگ مایه ی اصلی هویت ملت هاست. فرهنگ یک ملت است که می تواند آن ملت را پیشرفته، عزیز، توانا، عالم، فن آور، نوآور و دارای آبروی جهانی کند (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۸۷: ۲۹). در جهان امروز، اهمیت شناخت و بررسی فرهنگ به عنوان مهم ترین دل مشغولی و نگرانی مردم، مسئولان و صاحب نظران، بیش از پیش احساس می شود. اینکه اختلال فرهنگی چیست و در کدام یک از بخش های ما این قضیه قابل طرح و تصمیم گیری است؟ چه نهادی می تواند نسبت به مسائل فرهنگی تصمیم گیری کند؟ وضعیت ما در قبال تهاجم فرهنگی چگونه باید باشد؟ و مؤلفه های فرهنگ در جامعه اسلامی ایران چیست؟ همواره مورد توجه مسئولان و صاحب نظران بوده و هست (موثقی، ۱۳۷۴: ۷۹). با توجه به موارد پیش گفته، مسئله اول در این پژوهش، این است که شاخص ها و مؤلفه های فرهنگی در حوزه های مختلف اعم از اخلاق، عقلانیت، عدالت، هویت، سرمایه اجتماعی و... چیست؟ و مسئله بعدی نیز این است که سازمان بسیج به عنوان یک پایگاه مردم نهاد، به چه میزان توانسته است بر روی این شاخص ها و مؤلفه ها اثر بگذارد؟

اهداف پژوهش

هدف اصلی تحقیق

تدوین مدلی به منظور بررسی تأثیر گذاری سازمان بسیج بر مؤلفه ها و شاخص های فرهنگ.

اهداف فرعی تحقیق

شناسایی و استخراج شاخص ها و ابعاد فرهنگی متناسب با نیازهای کشور.

تأیید شاخص های استخراج شده با استفاده از نظر خبرگان و روش دلفی.

سؤالات پژوهش

سؤال اصلی تحقیق

میزان تأثیرگذاری سازمان بسیج بر هر کدام از عوامل مؤثر در ارتقای سطح فرهنگ به چه

اندازه است؟

سؤال فرعی تحقیق

عناصر و شاخص‌های تشکیل دهنده فرهنگ کدام‌اند؟

۲. پیشینه‌ی تحقیق

جدول ۱. پیشینه‌ی تحقیق

ردیف	عنوان	محقق	فصلنامه و محل چاپ	سال چاپ
۱	طراحی و تبیین مدل شناخت، سنجش و مدیریت فرهنگ‌سازمانی، مورد مطالعه: یکی از نهادهای انقلاب اسلامی	فرهی بو زنجانی و همکاران	راهبرد فرهنگ، دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی	۱۳۹۲
۲	ارائه الگوی مؤلفه‌های فرهنگ‌سازمانی با رویکرد اسلامی و مبتنی بر نهج البلاغه	عسکری وزیری و همکاران	مدیریت در دانشگاه اسلامی	۱۳۹۱
۳	تدوین الگوی ارزیابی شاخص‌های فرهنگ عمومی در دانشگاه‌ها	لطیفی و ظهوریان ابو ترابی	فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی اجتماعی	۱۳۹۴
۴	بررسی موانع ساختاری در جهت شکل‌گیری و ارتقای توسعه فرهنگی در ایران (چالش‌ها و راهکارها)	وثوقی و همکاران	مطالعات توسعه اجتماعی ایران، دانشگاه آزاد اسلامی	۱۳۹۱
۵	مؤلفه‌های فرهنگ مطلوب از منظر جامعه‌شناسی	قزی	فصلنامه مدیریت در اسلام	۱۳۹۳
۶	طراحی الگوی بسومی شناخت و سنجش فرهنگ‌سازمانی سازمان‌های نظامی و انتظامی جمهوری اسلامی ایران	نیکوکار و همکاران	نشریه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت دانشگاه تهران	۱۳۹۲
۷	تعریف‌ها و مفهوم فرهنگ	آشوری	نشر آگه	۱۳۸۶
۸	فرهنگ و تهاجم فرهنگی	مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)	سازمان مدارک فرهنگی انقلاب	۱۳۸۷
۹	تعیین ویژگی‌های فرهنگ ملی - اسلامی	موحدی	انتشارات شورای عالی انقلاب فرهنگی	۱۳۸۳
۱۰	راهبردهای عملی توسعه فرهنگی	ویلیامز	نشر سازمان یونسکو	۱۹۸۵
۱۱	جنبش‌های اسلامی معاصر	موتقی	نشر سمت	۱۳۷۴

۳. مرور ادبیات پژوهش

تعریف بسیج

بسیج به لحاظ لغوی به معنای سامان و اسباب ساز و سازمان جنگ: عزم و اراده، آماده سفر شدن و آماده ساختن نیروهای نظامی یک کشور برای جنگ است. به نظر ما بسیج یک حرکت منظم و سازمان یافته اجتماعی است که با توجه به فرهنگ هر جامعه و به اشکال مختلفی در اثر شرایط خاصی مانند جنگ، حوادث غیرمترقبه و حتی در زمان صلح و آرامش به صورت آماده باش به وجود می آید. نهادی که با هدف پاسداری از ارزش ها و آرمان های انقلاب اسلامی به وجود آمده است و انحلال آن جز در صورت انحلال جامعه اسلامی قابل تصور نیست. مطابق اساسنامه بسیج مستضعفین، «بسیج نهادی است تحت فرماندهی مقام معظم رهبری که هدف آن نگرانی از انقلاب اسلامی و دستاوردهای آن و جهاد در راه خدا و گسترش حاکمیت قانون خدا در جهان، طبق قوانین جمهوری اسلامی ایران و تقویت کامل بنیه دفاعی از طریق همکاری با سایر نیروهای مسلح و همچنین کمک به مردم هنگام بروز بلا و حوادث غیرمترقبه است» (موسایی، ۱۳۷۵: ۷۰).

تعریف عملیاتی بسیج

بسیج یک نهادی است تحت فرماندهی مقام معظم رهبری (مدظله العالی) که هدف آن نگرانی از انقلاب اسلامی و دستاوردهای آن، جهاد در راه خدا و گسترش حاکمیت قانون خدا در جهان به عنوان بازوی قدرت جمهوری اسلامی ایران، تقویت کامل بنیه دفاعی از طریق همکاری با سایر نیروهای مسلح و همچنین کمک به مردم در بروز بلا و حوادث غیرمترقبه می باشد.

فرهنگ

فرهنگ از دیدگاه امام خمینی (ره)

«فرهنگ مبدأ همه خوشبختی ها و بدبختی های ملت است... آن چیزی که ملت ها را می سازد فرهنگ صحیح است... اگر فرهنگ درست بشود یک مملکت اصلاح می شود» (امام خمینی (ره)، ۱۳۷۰: ۲۵).

فرهنگ از دیدگاه مقام معظم رهبری

«برای رسیدن به همه چیزهایی که آرزوی ماست و در چشم‌اندازها و افق‌های دوردست تصویر می‌کنیم، باید فرهنگ کشور، صحیح و پالایش شده در مجرای درست قرار بگیرد» (مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، ۱۳۸۷: ۴۷).

فرهنگ از دیدگاه نظام‌نامه تدوین نقشه مهندسی فرهنگی

نظام‌واره‌ای است از باورها و مفروضات اساسی، ارزش‌ها، آداب و الگوهای رفتاری ریشه‌دار و دیرپا و نمادها و مصنوعات که ادراکات، رفتار و مناسبات جامعه را جهت و شکل می‌دهد و هویت آن را می‌سازد. فرهنگ از سطوح مختلفی مشتق شده است. برخی از این مشتقات در یک نظام فرهنگی، پایه‌ها و ریشه‌های فرهنگ را می‌سازند. این بخش را لایه زیرین مجموعه می‌نامند که دیگر سطوح و لایه‌ها بر آن قرار دارند. می‌توان گفت که جهان‌بینی‌ها و شناخت‌شناسی در این سطح قرار دارد که ریشه بسیاری از باورها، اعتقادات و ارزش‌ها را به‌عنوان لایه بعدی فرهنگ تشکیل می‌دهند. سطح بعد، آئین‌ها، هنر و ادبیات است که لایه بعدی را تشکیل می‌دهند و بر پایه باورها، اعتقادات و ارزش‌های یک جامعه استوارند. لایه بعدی که بیرونی‌ترین و آشکارترین سطح است، هنجارها و الگوهای رفتاری و معیارهای اجتماعی در یک جامعه مورد مشاهده و بررسی است. تعالی مستمر فرهنگ، خود والاترین هدف و آرمان یک جامعه پیشرو است. به همین دلیل، غفلت از عامل فرهنگ در برنامه‌ریزی‌های کلان توسعه و بروز پیامدهای ناخوشایند آن، باعث شد تمایل به درج فرهنگ در خط‌مشی‌ها و برنامه‌های مربوط به توسعه گسترش یابد (نقشه مهندسی فرهنگی کشور، ۱۳۹۲). از مهم‌ترین مقدمات لازم در مدیریت و برنامه‌ریزی فرهنگی، شناخت و ارزیابی دقیق و کمی از فرهنگ جاری است که این کار مبتنی بر ملاک‌ها یا ابزارهایی انجام می‌شود که به نام شاخص‌های فرهنگی شهرت یافته است (پهلوان، ۱۳۸۲: ۱۳).

تعریف عملیاتی فرهنگ

فرهنگ کلیت پیچیده‌ای است که شامل معرفت، اعتقاد، هنر، اخلاقیات، قانون، آداب و رسوم و سایر قابلیت‌ها و عاداتی است که انسان به مثابه عضوی از جامعه کسب می‌کند؛ در این برداشت،

فرهنگ به عنوان موضوع کندوکاوی نظام‌مند مطرح می‌شود که در آن عملیاتی‌سازی فرهنگ مورد توجه قرار می‌گیرد.

فرهنگ عمومی

نظام واره باورها، ارزش‌ها، نگرش‌ها و گرایش‌ها، الگوهای رفتاری و نمادها و مصنوعات است که فضای عمومی و مشترک فرهنگی جامعه را در مقاطع زمانی معین شکل می‌دهد. تأکید بر ارزش‌ها، گرایش‌ها، الگوهای رفتاری و الگوی زندگی آحاد جامعه؛ عمق و پایداری کمتر در مقایسه با فرهنگ ملی (اسلامی-ایرانی)؛ تابع مقتضیات زمانی و مکانی جامعه؛ منعکس‌کننده عملکرد سایر نظام‌ها همچون نظام سیاسی، نظام اقتصادی، نظام قضایی و حقوقی و... از دیگر ویژگی‌های فرهنگ عمومی است (نقشه مهندسی فرهنگی کشور، ۱۳۹۲).

اجزای متشکله‌ی فرهنگ

فرهنگ دارای سه نظام وابسته به یکدیگر است که از آن‌ها به اجزای متشکله‌ی فرهنگ^۱ یاد می‌شود:

الف) نظام شناخت‌ها و باورها: این نظام به‌منابه شالوده‌ای برای فعالیت‌های بشر در زمینه تفکر و اندیشه است و از تصورات، باورها، آموزه‌ها و شیوه‌های استدلالی در زمینه تفسیر جهان هستی، انسان، چگونگی رابطه انسان با محیط پیرامون خود و هدف از زندگی بشر تشکیل یافته است (کاشفی، ۹۹:۱۳۸۷).

ب) نظام ارزش‌ها و گرایش‌ها: این نظام بیانگر ارزش‌ها و اعتقاد به آن‌ها است. در این ساحت میان مطلوب و نامطلوب، خوب و بد، پسند و ناپسند، روا و ناروا در قالب گزاره‌های ارزشی، اخلاقی و حقوقی به معنی عام آن مرزبندی می‌شود (همان: ۱۰۱).

ج) نظام رفتارها و کردارها: این نظام متشکل از تمامی آموخته‌هایی است که هماهنگ‌سازی رفتار آدمی با افعال دیگران را برای انسان‌ها ممکن می‌سازند. در این قلمرو، آموزه‌های دو نظام اول به مرحله ظهور و بروز می‌نشیند؛ بدین بیان که با توجه

1. The components of culture

به نوع بینش و گرایش آدمی، رفتار و آداب فردی و اجتماعی پی‌ریزی می‌شود. در واقع در این ساحت، با توجه به نوع گزینش نظام شناخت‌ها و باورها و نظام ارزش‌ها و گرایش‌ها، آموزه‌های عملی و فنون رفتاری ترسیم می‌گردد (همان: ۱۰۱). پس فرهنگ دارای سه عنصر شناختی، مادی و قواعد سازمانی است که جنبه شناختی‌اش عبارت است از ارزش‌ها، ایدئولوژی‌ها و دانش‌ها؛ جنبه مادی (فنی) فرهنگ، مهارت‌های فنی، هنرها، ابزار و وسایل و اشیای مادی دیگری است که اعضای آن جامعه از آن استفاده می‌کنند و قواعد سازمانی فرهنگ، مقررات، نظام‌ها و آیین‌هایی است که انتظار می‌رود اعضای آن گروه، هنگام فعالیت‌های روزمره زندگی از آن پیروی می‌کنند (صالحی امیری، ۱۳۸۹: ۵۶).

شاخص‌های فرهنگی^۱

وسیله مشخص کردن هر موضوع را شاخص آن موضوع گویند. شاخص‌ها به منزله معیارهایی هستند که به وسیله آن‌ها می‌توان کمیت، کیفیت و یا ثبوت یک موضوع را اندازه‌گیری نمود (عمید، ۱۳۹۰: ۱۵۹). در اصطلاح دقیق علمی، شاخص امری است که به وسیله آن می‌توان کمیت، کیفیت، تغییرات یا ثبوت یک موضوع را تشخیص داد و اندازه‌گیری کرد (صالحی امیری و محمدی، ۱۳۸۹: ۱۵۰). به‌طور کلی هر شاخص باید از قابلیت‌های عمومی از جمله تناسب با ویژگی‌ها و تغییرات موضوع، حساسیت کافی نسبت به موضوع، قابلیت مشاهده، قابلیت تمایز آثار موضوع از سایر آثار و سهولت کاربرد، برخوردار باشد؛ اما شاخص‌های فرهنگی به جز این ویژگی‌ها، باید از ویژگی‌های دیگری برخوردار باشند که مهم‌ترین آن‌ها را می‌توان این موارد دانست: ارتباط و ابتنا بر ارزش‌ها و آرمان‌های فرهنگی جامعه؛

فراگیری: به معنای پوشش منطقی و متعادل نسبت به تمامی ابعاد و جنبه‌های فرهنگ؛

نظام‌مند بودن: به معنای رعایت سطوح و جایگاه موضوعات گوناگون فرهنگی؛

مقبولیت: با توجه به تنوع و گوناگونی فرهنگ‌ها، شاخص‌های فرهنگی باید در محدوده موردسنجش، از مقبولیت کافی برخوردار باشند. به همین دلیل گرایش‌های «قوم‌مداری» و یا

1. Cultural Indicators

«نسبی گرایی» فاقد کارایی است و تنها با تکیه بر اصول و شاخص های مشترک می توان به ارزیابی موردقبول دست زد (سلیمی و صالحی امیری، ۱۳۹۴: ۱۹-۱۶). شاخص های فرهنگی در جهت شناخت موقعیت کنونی و ارزیابی عملکرد گذشته فعالیت سازمان های فرهنگی، سنجش موقعیت برنامه های فرهنگی در سطوح مختلف و همچنین تعیین وضعیت مطلوب آن ها در آینده کاربرد فراوان دارد. در یک دیدگاه، شاخص های فرهنگی از لحاظ نظری به پنج دسته کلی شامل شاخص های وضعی، شاخص های وسایل، شاخص های نتایج، شاخص های کارایی درونی و شاخص های کارایی بیرونی، تقسیم بندی می شود؛ در سطح جهانی اولین بار یونسکو در سال ۱۹۹۸ به طور منسجم با تهیه گزارش جهانی فرهنگ به ارائه شاخص های فرهنگی کشورهای جهان همراه با داده های مربوط به آن پرداخت و البته هنوز هم بحث های زیادی درباره ماهیت، حدود و ابعاد این شاخص ها مطرح است. به همین دلیل شاخص های فرهنگی در اکثر کشورها بسیار محدود و داده های مربوط به آن ها بسیار ناقص است (همان: ۲۲).

انواع شاخص های عمده ی بخش فرهنگ

با توجه به هدف موردنظر جهت بررسی و ارزیابی فعالیت های فرهنگی، انواع شاخص های مستقیم و غیرمستقیم در قالب های ذیل کاربرد دارند:

- شاخص های مالی که عمدتاً میزان بودجه و تخصیص منابع مالی را برای امور فرهنگی بیان می کنند؛ این شاخص ها درجه اهمیت و نحوه توزیع امکانات را برای فعالیت های فرهنگی نشان می دهند و در تحلیل های اقتصادی - فرهنگی کاربرد دارند؛
- شاخص های ساختی که بیانگر ساختار نیروی انسانی، توزیع امکانات آموزشی، تحقیقی و مانند آن در یک بخش فرهنگی است؛
- شاخص های جمعیتی که سنجش استفاده از امکانات توسط جمعیت یک جامعه و یا توزیع امکانات نسبت به جمعیت را در نظر دارند؛
- شاخص های بازدهی که برای اندازه گیری اثربخشی و بازدهی یک فعالیت و یا برنامه ریزی فرهنگی کاربرد دارند (صالحی امیری و محمدی، ۱۳۸۹: ۲۲۰).

طبقه‌بندی شاخص‌های فرهنگی

الف) شاخص‌های آزادی فرهنگی: حقوق گروهی نظیر حقوق زبانی اقلیت‌ها و حقوق فردی نظیر آزادی بیان. برای معرفی این حقوق از شاخص‌های کیفی استفاده می‌شود؛ مهم‌ترین شاخص‌های آزادی فرهنگی، امنیت شخصی، نبود تبعیض، آزادی اندیشه و بیان و حق تعیین سرنوشت خود است؛

ب) شاخص‌های خلاقیت: هزینه‌های فرآورده‌های فرهنگی و فعالیت‌های فرهنگی؛ خلق فرآورده‌های جدید؛ تعداد افرادی که به طور مستقیم به فعالیت خلاق می‌پردازند؛

ج) شاخص‌های گفتگوی فرهنگی: سواد و دستاوردهای آموزشی؛ ابزار ارتباطات مانند روزنامه، تلفن، رسانه‌ها، امکانات پستی، دورنویس، اینترنت و...؛ تنوع گفتگو؛

د) شاخص‌های عملکردهای فکری و زیبایی‌شناسی: برای این عملکردها می‌توان این شاخص‌ها را در نظر گرفت: شاخص آموزش؛ شاخص پژوهش؛ شاخص انتشار کتاب‌ها، روزنامه‌ها و مجلات جدید؛ شاخص تولید موسیقی، تئاتر، تهیه فیلم و برنامه‌های تلویزیونی، و نقاشی‌ها؛ شاخص مصرف کتاب، مجله، و روزنامه؛ شاخص مصرف تولیدات موسیقی، تئاتر، فیلم، برنامه‌های تلویزیونی، نوارهای ویدئویی، موزه‌ها و مانند آن؛

ه) شاخص‌های فعالیت اجتماعی و سیاسی: سه زمینه را می‌توان در این مورد انتخاب کرد که عبارت‌اند از: خشونت؛ تبعیض؛ شاخص آزادی سیاسی، به‌خصوص آزادی اندیشه و بیان و آزادی فعالیت‌های سیاسی (همان: ۲۳۱-۲۲۹).

هدف از تشکیل بسیج

آرمان والا و ایده‌ی بلند و هدف عالی انقلاب اسلامی باعث شده است تا این انقلاب از چارچوب مرزهای ایران گذشته و با گشودن دروازه‌های ملل محروم و توده‌های مظلوم و مستضعف جهان، پیام آرامش‌بخش و رسالت انسانی و رهایی‌بخش خویش را به گوش جان آن‌ها رسانده و زمینه‌های حکومت عدل الهی و جهانی امام عصر (عج) را آماده سازد. از این‌روی، بسیج تمامی نیروهای فعال و آمادگی جهت تحقق این آرمان ارزنده انسانی، امری ضروری و طبیعی به

نظر می‌آید. از اینجا است که امام خمینی (ره)، به عنوان قلب تپنده انقلاب و پیام‌آور آزادی و کرامت و هویت اسلامی و انسانی این قرن، برای مبارزه همه‌جانبه با آمریکای جهان‌خوار، روز ۵/۸/۵۸ را به عنوان روز بسیج عمومی نام‌گذاری نمودند. آن امام‌راحل در بیان هدف از تشکیل بسیج فرمودند که «مملکت اسلامی باید همه‌اش نظامی باشد و تعلیمات نظامی داشته باشد».

در حالت کلی می‌توان گفت قرآن کریم، هدف از تشکیل بسیج را بیان نموده و در سوره توبه آیه ۴۰ می‌فرماید: «انفروا خفاقا و ثقالا و جاهدوا باموالکم و انفسکم فی سبیل الله ذلکم خیر لکم ان کتمت تعلمون»؛ «با کیفیت مختلف حرکت کنید و کوچ کنید، درحالی‌که با بار سبک هستید. مجهز باشید و جهاد کنید با مال و جانتان در راه خدا.» یکی دیگر از اهداف تشکیل بسیج، بودن یک بازوی قدرتمند برای ولایت فقیه است، به طوری که تک‌تک اعضای بسیج، سلول‌های بافت ولایت فقیه به شمار می‌آیند. به هر حال هدف از تشکیل بسیج، جذب، آموزش و سازمان‌دهی خیل عظیم نیروهای مردمی می‌باشد. اصلی‌ترین مسئله بسیج نیز، به کارگیری نیروهای مردمی در مأموریت‌های محوله با توجه به شرایط سنی بسیجیان اعم از دانش‌آموزی، دانشجویی، کارگری، کارمندی، عشایر و غیره است. برنامه‌ریزی برای تشکیلات بسیج به علت ساخت مردمی از یک‌سو و گستردگی آن از سویی دیگر، باید طوری شود که هم در زمان صلح و هم در زمان جنگ بتواند کارایی لازم را داشته باشد (موسایی، ۱۳۷۵: ۹۹).

کارکرد بسیج در نظام اسلامی

برای مطالعه کارکرد بسیج در طی دو دهه پس از تشکیل آن، می‌بایست این دوره را به ۴ دوره تقسیم کرد:

دوره اول: ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۰

این مقطع از عمر بسیج، دوران طفولیت و ولادت است. ولادت بسیج را می‌توان مصادف با صدور فرمان بسیج عمومی در آذرماه ۱۳۵۸ دانست. از صدور فرمان تشکیل بسیج تا جنگ تحمیلی، بسیج عمومی به معنی لغوی واژه بسیج، رایج بود. در طول مدت چند ماه (حدود ۹ ماه) در مردم این آمادگی به وجود آمد تا در برابر خطرات احتمالی مقاومت کنند. پاره دوم این مقطع،

با شروع جنگ تحمیلی آغاز می‌شود. اندکی از آغاز جنگ نگذشته بود که بسیج نیروها به عهده سپاه پاسداران گذاشته شد. به استناد ماده ۹ اساسنامه سپاه، مصوب ۱۳۶۱ برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، اداری، فرماندهی و اجرای آموزش‌های عقیدتی - سیاسی و نظامی اعضای بسیج مستضعفین به عهده سپاه پاسداران گذاشته و هدف از تشکیل واحد بسیج مستضعفین، ایجاد توانایی‌های لازم در کلیه افراد معتقد به قانون اساسی و اهداف انقلاب اسلامی، به‌منظور دفاع از کشور، نظام جمهوری اسلامی و همچنین کمک به مردم هنگام بروز بلاها و حوادث غیرمترقبه عنوان شد.

دوره دوم: ۱۳۶۱ تا نیمه اول ۱۳۶۷

در مقطع دوم عمر بسیج، کارکرد مثبت و فرهنگ‌ساز آن ادامه پیدا کرد. انجام عملیات‌های بزرگ در جبهه‌های جنوب و غرب که از سوی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی انجام می‌گرفت و یا به صورت مشترک با ارتش اجرا می‌شد، حضور انبوه عظیم مردم را طلب می‌کرد. از همین رو در طی این سال‌ها، سازمان بسیج گسترش بیشتری پیدا کرد و دامنه‌ی تشکیل پایگاه‌های مقاومت بسیج علاوه بر مساجد و محلات، به دیگر اقشار جامعه و طبقات اجتماعی نیز کشیده شد.

دوره سوم: نیمه دوم ۱۳۶۷ الی ۱۳۷۰

پایان جنگ تحمیلی، پایان مقطع دوم عملکرد بسیج به حساب آمده و آغاز مرحله‌ی جدیدی از عمر بسیج می‌باشد. مقطع سوم شباهت بسیاری با مقطع اول دارد؛ چراکه در این دوران بستر حرکت منطقی بسیج و زمینه‌های عملکرد آن فرو ریخت و مؤلفه‌های کارکردگرایی پنهان شد. صرف‌نظر از اشتراک و افتراق این مقطع، وضعیت و شرایطی که در مقطع اول حاکم بود، در سال ۱۳۶۷ الی ۱۳۷۰ به وجود آمد. ابتکار استراتژیک رهبر فرزانه انقلاب اسلامی برای گذر از این بحران، ایجاد تحول در ساختار و سازمان بسیج بود؛ یعنی تبدیل واحد بسیج مستضعفین به نیروی مقاومت بسیج، که در آن مأموریت‌های اساسی نیروی مقاومت، به‌دقت تبیین شد. در تبیین مأموریت و وظایف نیروی مقاومت، هدف را جذب، آموزش، سازمان‌دهی، به‌کارگیری، تجهیز و حفظ و انسجام بسیجیان دانسته‌اند. اصل بسیج، آمادگی است؛ در تشریح مأموریتی دیگر، همکاری با دولت را از وظایف بسیجیان برشمردند که در واقع در این حوزه یک نواندیشی در رویکرد بسیج

حاصل شده است. این نواندیشی تا سال ۱۳۷۰ ادامه یافت تا اینکه با مشخص شدن جهت‌ها و حدود این اندیشه نوین، بسیج نقش و جایگاه خود را تحت عنوان بسیج سازندگی به دست آورد.

دوره چهارم: ۱۳۷۱ الی ۱۳۸۰

در این برهه، همگان پذیرفتند که در دوران سازندگی، سازندگان سنگر، خط، پل و اسکله، می‌توانند روستاها و شهرهای ویران‌شده را بازسازی کرده و یا دوباره بسازند. شاید بیش از دیگران، رئیس دولت که رئیس جنگ نیز بود، دریافت که بسیجیان می‌توانند در عرصه سازندگی، حماسه‌ای دیگر بیافرینند. از این رو به پیشنهاد دولت، سپاه به عنوان متولی امر بسیج، کارکرد غالب بسیج را سازندگی ترسیم کرد و اقدامات امنیتی، اجتماعی و فرهنگی را در اولویت بعدی این سازمان قرار داد. در این سال‌ها، تهدید و تهاجم اساسی دشمن علیه جمهوری اسلامی ایران، شیخون فرهنگی بود. تهاجم فرهنگی، به‌طور مشخص برای انحراف جوانان ایرانی برنامه‌ریزی شده بود تا ایران اسلامی را به سرنوشت اندلس (اسپانیا) دچار کند. بنابراین دستگاه‌های فرهنگی کشور همانند دوران دفاع مقدس برای مقابله با تهاجم فرهنگی نیروها را بسیج کردند. انجام پروژه‌های تحقیقاتی فرهنگی، آگاهی‌سازی جوانان، ترتیب دادن نمایشگاه‌های تهاجم فرهنگی و یافتن مظاهر و مصادیق تهاجم از جمله کارکردهای مثبت بسیج در این مقطع است (موحدی، ۱۳۸۳: ۱۰۱-۹۹).

تفکر بسیجی و نقش آن در رشد و توسعه کشور

تفکر بسیجی ما را به گوشه‌هایی از حیات معنوی بسیج رهنمون می‌کند و ماهیت و شخصیت واقعی آن را برای ما روشن می‌سازد. این واژه مقدس که اولین بار توسط امام راحل (ره) تجلی یافت، همان اندیشه و اعتقادی است که شریف‌ترین فرزندان این کشور آن را پذیرفته و تمام رفتار علمی و عملی خود را با آن تنظیم کردند؛ تا آنجا که مبدل به انسان‌های نمونه‌ای در تمامی اعصار شدند. به معنای دیگر تفکر بسیجی به تمام و کمال، تعبیری بدیع از مکتب اسلام و آیین الهی تشیع است. این تفکر و حضور که از پشتوانه‌های گران‌بهای این کشور اسلامی و از عالی‌ترین درجات ایمان و عمل صالح برخوردار است، در کوتاه‌ترین زمان می‌تواند منشأ چنان تحولات شگرفی در

میان تمامی عرصه‌ها (سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و...) شود که حتی گاهی باور آن را بر همگان دشوار می‌کند. از این رو تفکر بسیجی آن گونه که امام راحل (ره) پایه‌گذاری کرد، کیمیایی است که حتی افسانه‌ها را در وادی واقعیت به مبارزه می‌طلبد. تفکر بسیجی دارای شاخصه‌هایی از جمله ایثارگری، زهد و قناعت، تواضع و صمیمیت، ابتکار و خلاقیت، عزت نفس، گمنامی و دوری از شهرت طلبی، مدیریت و تدبیر شایسته، غیرت و جوانمردی، تعهد و وفاداری، صبر و پایداری، ترحم و نوع دوستی حتی با دشمنان، عبادت و استغاثه به درگاه خداوند، تکبر در برابر استکبار و... است که همگی در این فرهنگ و تفکر از درخشندگی خاصی برخوردارند.

چنانچه قرار باشد در جامعه‌ای مسیر رو به رشد و توسعه در پیش گرفته و کلیه مراتب و مراحل آن با سرعت هرچه تمام‌تر و با سلامت پشت سر نهاده شود، باید همه امکانات و عوامل ملی و محلی آن جامعه بسیج شده تا با صرف کمترین هزینه و در ابعاد گسترده‌تر بتواند از همه مواهب و نتایج آن منتفع شود؛ و آنگاه است که می‌تواند به همه اثرات و تبعات شوم ناشی از توسعه نیافتگی در سریع‌ترین زمان ممکن خاتمه بخشد (همان: ۱۲۲).

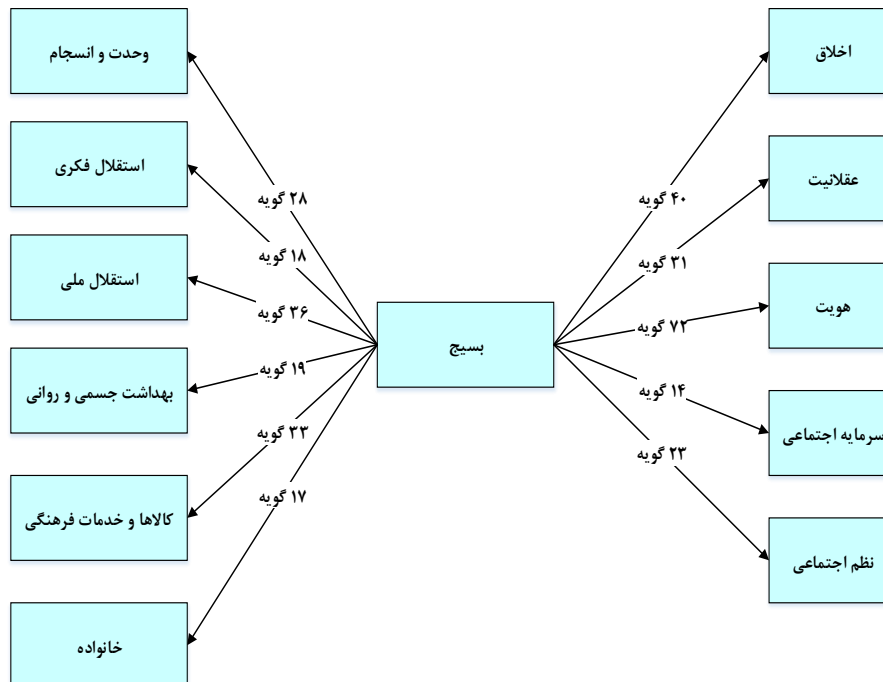
مدل مفهومی پژوهش

شکل (۱) نشان‌دهنده مدل مفهومی پژوهش، با ابعاد هر یک از شاخص‌های راهبردی فرهنگی و نیز تعداد گویه‌های مرتبط با هر یک از شاخص‌های راهبردی است.

۴. روش پژوهش

پژوهش انجام شده از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت و روش، توصیفی و به لحاظ اجرا، از نوع میدانی و بر اساس نوع تحقیق، توسعه‌ای است. جهت جمع‌آوری داده‌ها در این پژوهش، از دو روش کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شده است. برای نگارش ادبیات پژوهش و شناسایی عوامل مدل از مطالعات انجام شده در این زمینه و منابع کتابخانه‌ای مختلف استفاده شده است. داده‌ها اما با روش میدانی و از طریق توزیع پرسشنامه و روش دلفی جمع‌آوری شده‌اند. در این پژوهش از تکنیک مدل معادلات ساختاری^۱ (SEM) استفاده شده است. بدین منظور برای

1. structural equation modeling

شکل ۱. مدل مفهومی تحقیق به همراه تعداد گویه های مورد استفاده برای هر شاخص راهبردی فرهنگی

دستیابی به اهداف فوق به نظر می‌رسد با مطالعه اسناد فرهنگ می‌توان عوامل مؤثر را شناسایی کرد. اما به منظور بررسی میزان و نحوه اثرگذاری این عوامل بر فرهنگ، باید با استفاده از نظر متخصصین و متولیان امور فرهنگی کشور به این مهم دست یافت. با این اقدام ضمن جمع‌آوری دیدگاه‌های متولیان امور فرهنگی، می‌توان مجموعه‌ای از راهکارها و پیشنهادهای علمی و نظری را جهت ارتقای سطح فرهنگ به دست آورده و زمینه‌های جدیدی برای مطالعات بعدی فراهم ساخت. بدان امید که با به کارگیری این راه کارها در سطح تصمیم‌گیری‌های کلان فرهنگی - اجتماعی بتوان به افق‌های متوالی فرهنگی در عرصه ارزش‌ها و رفتارهای عموم مردم جامعه دست یافت.

جامعه آماری و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری این پژوهش از میان مدیران، کارشناسان و اساتید حوزه فرهنگی در بخش دولت و بدنه‌ی سازمان بسیج انتخاب شده است. افرادی که همگی نسبت به ابعاد و ماهیت فرهنگ و شاخص‌های فرهنگی و ویژگی‌های آن و نیز کارکرد بسیج، اشراف مناسبی دارند. برای نمونه‌گیری در تحقیق حاضر، از روش در دسترس و گلوله برفی بهره گرفته شده است.

پرسشنامه

به منظور جمع‌آوری اطلاعات در بخش اصلی تحقیق و سنجش متغیرهای پژوهش، از پرسشنامه استفاده شده است. شاخص‌های موردسنجش در این پژوهش، پیش از آنکه در قالب پرسشنامه به نظرسنجی گذاشته شود، در معرض قضاوت چند تن از خبرگان و کارشناسان قرار گرفته و در نهایت از پرسشنامه موردتوافق به عنوان ابزار جمع‌آوری داده‌ها استفاده شده است. این پرسشنامه شامل دو بخش است. بخش اول در مورد ویژگی‌های جمعیت شناختی و بخش دوم پرسشنامه به بررسی متغیرهای تحقیق پرداخته و مشتمل بر سؤالات بسته با طیف پنج‌گانه لیکرت است.

روایی و پایایی

روایی / اعتبار

در این تحقیق برای ارزیابی روایی از روایی همگرا و روایی صوری استفاده گردیده است. در روش معادلات ساختاری برای بررسی روایی همگرا از معیار میانگین واریانس استخراج شده^۱ (AVE) استفاده می‌شود. روایی صوری ابزار نیز با استفاده از نظر اساتید متخصص در زمینه موضوع (از جمله اساتید راهنمای تحقیق) بررسی شده که نظر اساتید، روایی صوری مناسب این پرسشنامه را تأیید کرده است.

1. average variance extracted

پایایی

در این پژوهش جهت اطمینان از پایایی پرسشنامه و اندازه گیری آن، از هر سه معیار ضرایب بارهای عاملی، آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی استفاده شده است.

جدول ۲. مقادیر ضریب آلفای کرونباخ در مورد پایایی ابزار پژوهش

شرح شاخص راهبردی	تعداد ابعاد	تعداد مولفه‌ها (گویه‌ها)	آلفای کرونباخ	میانگین واریانس‌های خروجی
اخلاق	۴	۴۰	۰/۸۶۵	۰/۶۵۷
عقلانیت	۹	۳۱	۰/۹۲۲	۰/۶۸۵
هویت	۳	۷۲	۰/۷۹۵	۰/۶۳۸
سرمایه اجتماعی	۳	۱۴	۰/۹۱۳	۰/۶۴۷
نظم اجتماعی	۴	۲۳	۰/۹۲۴	۰/۶۹۴
وحدت و انسجام	۹	۲۸	۰/۸۷۴	۰/۶۵۴
استقلال فکری	۲	۱۸	۰/۹۰۸	۰/۶۸۷
استقلال ملی	۳	۳۶	۰/۹۲۴	۰/۶۹۲
بهداشت جسمی و روانی	۴	۱۹	۰/۷۸۶	۰/۵۹۸
کالاها و خدمات فرهنگی	۷	۳۳	۰/۷۵۴	۰/۶۳۴
خانواده	۴	۱۷	۰/۸۴۷	۰/۶۳۱
کل پرسشنامه	۵۲	۳۳۱	۰/۹۲۵	۰/۷۳۴

۵. تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش

آمار توصیفی

جامعه آماری (توصیف ویژگی‌های جمعیت شناختی)

مصاحبه‌شوندگان، از مدیران و کارشناسان و اساتید حوزه فرهنگی در بخش دانشگاهی هستند که در کنار تدریس در دانشگاه و فعالیت‌های آکادمیک، در دولت و بدنه سازمان بسیج نیز بعضاً فعالیت دارند. همگی آنان نسبت به ابعاد و ماهیت فرهنگ و شاخص‌های فرهنگی و ویژگی‌های آن و نیز کارکرد بسیج اشراف مناسبی دارند. برای نمونه گیری در تحقیق حاضر، از

روش در دسترس و گلوله برفی بهره گرفته شده است. در این قسمت پس از گردآوری داده‌ها و اطلاعات با استفاده از آمار توصیفی که شامل شاخص‌های مرکزی و پراکندگی مانند درصد فراوانی، نمودار و جداول می‌باشد به توصیف نمونه پرداخته می‌شود.

طبق اطلاعات به‌دست آمده از پرسشنامه، فراوانی آزمودنی‌ها بر اساس سن پاسخگویان عبارت‌اند از: افراد بین ۳۱ تا ۴۰ سال ۲ نفر، افراد بین ۴۱ تا ۵۰ سال ۴ نفر، افراد بین ۵۱ تا ۶۰ سال ۶ نفر و افراد بالای ۶۱ سال ۳ نفر. بررسی اطلاعات به‌دست آمده از پرسشنامه، فراوانی آزمودنی‌ها بر اساس میزان تحصیلات پاسخگویان عبارت‌اند از: افراد با مرتبه علمی استادیار ۴ نفر، افراد با مرتبه علمی دانشیار ۶ نفر و افراد با مرتبه علمی استاد تمام ۵ نفر. همچنین بررسی اطلاعات به‌دست آمده از پرسشنامه، فراوانی آزمودنی‌ها بر اساس سابقه‌ی کار پاسخگویان عبارت‌اند از: افراد با سابقه خدمت زیر ۵ سال ۱ نفر، افراد با سابقه خدمت بین ۶ تا ۱۰ سال ۳ نفر، افراد با سابقه خدمت بین ۱۱ تا ۱۵ سال ۴ نفر، افراد با سابقه خدمت بین ۱۶ تا ۲۰ سال ۳ نفر و افراد با سابقه خدمت بالای ۲۰ سال ۴ نفر.

برای تعیین میزان اتفاق نظر میان اعضای پانل نیز از ضریب هم‌هنگی کندال استفاده شده است. اعضای پانل شامل ۱۵ نفر از خبرگان دانشگاهی و حرفه‌ای هستند که با توجه به سطح تحصیلات، آشنایی با روش تحقیق، سوابق پژوهشی و برخورداری از تجربه در دانشگاه (تدریس، کار حرفه‌ای یا هر دو) انتخاب شده‌اند. ۳۳/۳۳ درصد از خبرگان دانشگاهی استاد تمام، ۴۰ درصد دانشیار و ۲۶/۶۷ درصد نیز استادیار بوده‌اند. نمونه‌گیری به شکل غیر احتمالی و قصدی انجام شده که با هدف مطالعه سازگاری دارد. ارائه و دریافت پرسشنامه و توجیه خبرگان در خصوص سؤالات و اهداف مطالعه عمدتاً به صورت حضوری بوده و در مجموع سه دور مصاحبه، ۱۵ پرسشنامه دریافت و نتایج آن مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت. در این پژوهش، پیرامون احصا شاخص‌های فرهنگی که سازمان بسیج می‌تواند بر آن‌ها تأثیرگذار باشد، روش دلفی در سه دور به انجام رسید که نتایج به‌دست آمده به صورت خلاصه در جدول (۳) ارائه شده است.

تحلیل کمی داده‌های پژوهش

ضریب هم‌هنگی کندال یکی از مقیاس‌هایی است که برای تعیین درجه هم‌هنگی و موافقت

میان چند دسته رتبه مربوط به N شیء یا فرد به کار می‌رود. در حقیقت با کاربرد این مقیاس می‌توان همبستگی رتبه‌ای میان K مجموعه رتبه را یافت. چنین مقیاسی به روای میان داوران معروف است. این مقیاس از فرمول زیر به دست می‌آید:

$$W = \frac{S}{\frac{1}{12}K^2(N^3 - N)}$$

$$S = \sum (R_j - \frac{\sum R_j}{N})^2$$

در فرمول‌های بالا:

W : حاصل جمع مربعات انحراف‌های R_j تا از میانگین R_j ها

N : تعداد دفعه‌ها

$\frac{1}{12}K^2(N^3 - N)$: حداکثر حاصل جمع مربعات انحراف‌های از میانگین R_j ها است.

جدول ۳. ضرایب کندال مربوط به هر یک از ابعاد (مؤلفه‌های) فرهنگی

شاخص راهبردی	ابعاد	ضریب کندال دور اول	ضریب کندال دور دوم	ضریب کندال دور سوم
اخلاق	سیاسی	۰/۷۵	۰/۷۷	۰/۸۱
	اجتماعی	۰/۷۴	۰/۷۸	۰/۷۹
	اقتصادی	۰/۸۲	۰/۸۳	۰/۸۴
	عمومی	۰/۷۹	۰/۸	۰/۸۱
عقلانیت	بصیرت	۰/۸۱	۰/۸۳	۰/۸۵
	تفکر و تأمل‌گرایی	۰/۶۹	۰/۷۶	۰/۷۷
	نقدپذیری	۰/۶۸	۰/۷۴	۰/۸۲
	جایگاه علم و دانش	۰/۷۳	۰/۷۶	۰/۷۶
	آینده‌نگری	۰/۷۶	۰/۸۰	۰/۸۱
	خلاقیت و نوآوری	۰/۶۷	۰/۷۶	۰/۸۲
	حرفه‌ای‌گرایی	۰/۷۲	۰/۷۴	۰/۷۷
	اعتدال و میانه‌روی	۰/۸۰	۰/۸۱	۰/۸۲
	بهره‌وری	۰/۷۹	۰/۸۴	۰/۸۵

ارائه مدلی به منظور بررسی تأثیرگذاری سازمان بسیج بر مؤلفه‌ها و شاخص‌های فرهنگ

شاخص راهبردی	ابعاد	ضریب کنندال دور اول	ضریب کنندال دور دوم	ضریب کنندال دور سوم
هویت	هویت ملی	۰/۷۵	۰/۷۵	۰/۷۶
	هویت دینی	۰/۶۷	۰/۷۰	۰/۷۳
	هویت انقلابی	۰/۶۶	۰/۷۲	۰/۷۵
سرمایه اجتماعی	مشارکت	۰/۶۵	۰/۶۷	۰/۶۸
	اعتماد	۰/۷۶	۰/۷۸	۰/۷۹
	رضایت	۰/۷۲	۰/۷۲	۰/۷۵
نظم اجتماعی	جامعه‌پذیری	۰/۸۶	۰/۸۷	۰/۸۸
	قانون‌مندی	۰/۷۴	۰/۷۹	۰/۸۲
	تعهد به هنجارهای مشترک	۰/۶۳	۰/۷۲	۰/۷۵
	امنیت اجتماعی	۰/۶۴	۰/۷۳	۰/۷۷
وحدت و انسجام	همگرایی بین مذاهب	۰/۷۱	۰/۷۵	۰/۷۶
	ارزش‌های مشترک	۰/۷۶	۰/۷۸	۰/۸۰
	اتحاد در مقابل دشمن	۰/۷۷	۰/۸۳	۰/۸۳
	وحدت میان مسئولین	۰/۷۷	۰/۸۰	۰/۸۱
	خرده‌فرهنگ‌ها	۰/۷۳	۰/۷۶	۰/۷۸
	روابط بین قومی	۰/۸۱	۰/۸۳	۰/۸۴
	غرور و عزت ملی	۰/۸۵	۰/۸۶	۰/۸۷
	محوریت منافع ملی	۰/۸۳	۰/۸۶	۰/۸۶
	وحدت دولت و ملت	۰/۸۴	۰/۸۵	۰/۸۵
استقلال فکری	خودباوری	۰/۷۸	۰/۸۱	۰/۸۲
	استقلال علمی	۰/۷۱	۰/۷۹	۰/۸

شاخص راهبردی	ابعاد	ضریب کندال دور اول	ضریب کندال دور دوم	ضریب کندال دور سوم
استقلال ملی	استقلال اقتصادی	۰/۷۲	۰/۷۶	۰/۷۷
	استقلال سیاسی	۰/۸۳	۰/۸۴	۰/۸۴
	استقلال فرهنگی	۰/۷۳	۰/۷۵	۰/۷۶
بهداشت جسمی و روانی	مهارت‌های زندگی	۰/۶۸	۰/۷۲	۰/۷۴
	ورزش	۰/۶۹	۰/۷۰	۰/۷۲۳
	اوقات فراغت	۰/۷۳	۰/۷۵	۰/۷۵۶
کالاها و خدمات فرهنگی	آسیب‌های اجتماعی	۰/۷۳	۰/۷۶	۰/۷۷
	رسانه مکتوب	۰/۷۷	۰/۷۹	۰/۸
	رسانه غیر مکتوب	۰/۷۱	۰/۷۵	۰/۷۷
	هنر	۰/۷۴	۰/۷۶	۰/۷۶
	میراث فرهنگی	۰/۷۳	۰/۷۷	۰/۷۸
	فضا	۰/۷۹	۰/۸۱	۰/۸۲
	اعتبار	۰/۷۵	۰/۷۸	۰/۷۸
	نیروی انسانی	۰/۶۴	۰/۷۱	۰/۷۲
	تربیتی و آموزشی	۰/۶۷	۰/۷۲	۰/۷۵
	خانواده	عاطفی	۰/۷۹	۰/۸۰
حقوقی-تکلیفی	۰/۸۰	۰/۸۱	۰/۸۲	
مدیریتی	۰/۶۷	۰/۷۱	۰/۷۴	

آزمون برازندگی مدل بر اساس مدل معادلات ساختاری شاخص‌های برازندگی مدل

در پژوهش حاضر آماره‌های مختلف مورد استفاده برای برازش مناسب^۱ به منظور برازش مدل به کار رفته است. در مجموع، بر اساس نقطه برش معمولی^۲، شاخص‌های مناسب برای مدل را محاسبه کرده و مقدار به دست آمده را در جدول زیر وارد شده است. مقدار شاخص تعدیل یافته

1. Godness-of-Fit Statistics
2. Usual cut-off Points

برازندگی^۱ بیش از ۰/۹ مناسب در نظر گرفته می‌شود. شاخص جذر برآورد خطای تقریب^۲ هرچه به صفر نزدیک‌تر باشد بهتر است؛ به طوری که مقدار کمتر از ۰/۰۵ برازش خوبی را نشان می‌دهد. هر دو شاخص CFI و NFI بنتلر بونت برای مقادیر بالای ۰/۹۰ قابل قبول و نشانه برازندگی مدل است. مقادیر به دست آمده برای این شاخص‌ها نشان از برازش مناسب مدل هستند.

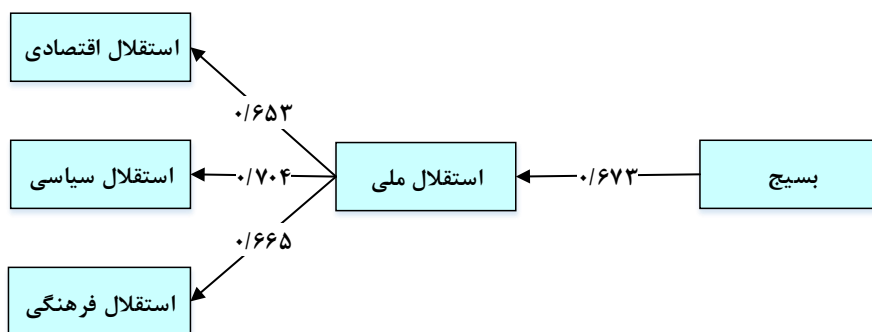
جدول ۴. شاخص‌های تکویی برازش

NFI	CFI	RMSEA	AGFI	شاخص‌های تکویی برازش
۰/۹۰۳	۰/۹۱۲	۰/۰۴۶	۰/۹۰۸	مقدار شاخص

آزمون تحلیل مسیر

استقلال ملی

بر اساس نتایج به دست آمده، شاخص راهبردی استقلال ملی در رتبه نخست بیشترین تأثیرپذیری از سازمان بسیج قرار گرفته است. در این شاخص، بعد استقلال سیاسی در رتبه نخست، استقلال فرهنگی و استقلال اقتصادی هم به ترتیب در رتبه‌های بعدی قرار گرفتند. شکل (۲) نشان دهنده هر یک از این مؤلفه‌ها با ضرایب مسیر مربوط به آنها است.

شکل ۲. استقلال ملی و ابعاد آن

1. AGFI
2. RMSEA

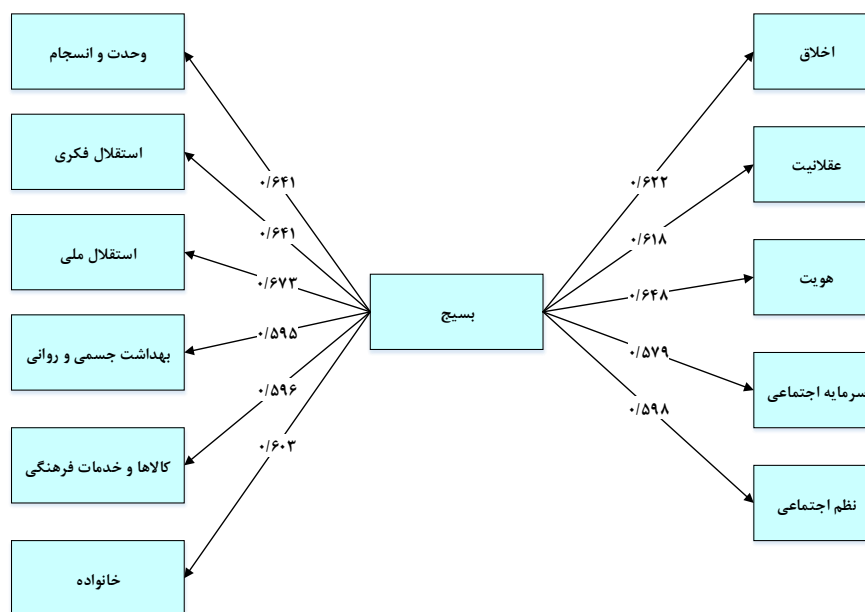
در ادامه جدول (۵) رتبه‌بندی هریک از زیرشاخص‌های مرتبط با هر کدام از مؤلفه‌ها را نشان می‌دهد.

جدول ۵. رتبه‌بندی هر یک از زیرشاخص‌های مرتبط با هر کدام از مؤلفه‌ها

ضریب مسیر	مؤلفه (شاخص)	بعد
۰/۷۹۲	ایستادگی در مقابل سلطه، تجاوز و زیاده‌طلبی	استقلال سیاسی
۰/۷۷	آگاهی سیاسی	
۰/۷۶۸	پرهیز از غرب‌زدگی و خودباختگی	
۰/۷۶۴	گسترش زمینه مشارکت و حضور مردم	
۰/۶۶۸	اعتقاد و التزام به قانون اساسی	
۰/۶۵۴	اعتماد عمومی به سیاستمداران	
۰/۶۳۸	ترجیح مصالح ملی بر منافع فردی و گروهی	
۰/۵۷۹	وحدت رویه و هماهنگی در میان دستگاه‌های دیپلماسی	
۰/۶۹۷	فرهنگ جهادی و بسیجی	
۰/۶۹	جرئت ایستادگی در مقابل سلطه گران	
۰/۶۹	اهتمام به تربیت نیروی انسانی با ایمان و پراگیزه	
۰/۶۷۴	گسترش نهضت دینی (به‌ویژه بین جوانان)	
۰/۶۷۴	عدم خودباختگی فرهنگی	
۰/۶۷	مقابله با تهاجم فرهنگی	
۰/۶۴۸	جلب مشارکت عمومی در حوزه فرهنگ	
۰/۶۴	بهره‌گیری از هنر به‌منظور تحقق اهداف فرهنگی	
۰/۶۴	کالاها و خدمات فرهنگی متناسب با فرهنگ خودی	
۰/۶۴	پایبندی به ارزش‌ها و سنت‌های ملی	
۰/۶۵۲	حفظ ذخایر و سرمایه‌های فرهنگی	استقلال اقتصادی
۰/۷۵	احیای روحیه جهادی در سازندگی کشور	
۰/۷۴۵	توجه به الگوی پیشرفت ایرانی اسلامی در حوزه اقتصاد	
۰/۷۰۲	فرهنگ کار و تلاش	
۰/۶۹	توجه به توسعه اقتصادی و رفاه عمومی	
۰/۶۸۸	فرهنگ درست‌کاری در حوزه کسب‌وکار	

ارائه مدلی به منظور بررسی تأثیرگذاری سازمان بسیج بر مؤلفه‌ها و شاخص‌های فرهنگ

ضریب مسیر	مؤلفه (شاخص)	بعد
۰/۶۷۷	امیدواری به آینده کشور	استقلال اقتصادی
۰/۶۷	فرهنگ مشارکت و تعاون در توسعه اقتصاد ملی	
۰/۶۷	اهتمام به خودکفایی در صنعت و کشاورزی	
۰/۶۵	احترام به کارآفرینان و صنعتگران مولد	
۰/۶۴	پرهیز از سنت‌گرایی غلط و بهره‌گیری از تکنولوژی‌های نوین	
۰/۶۴	گرایش به مصرف کالاهای داخلی	
۰/۶۳۱	اعتماد به توان خودی	
۰/۶	الگوی مصرف (ساده زیستی، قناعت و...)	
۰/۶	احترام به مالکیت خصوصی	
۰/۵۹۹	فرهنگ بهره‌وری	
۰/۵۷۸	فرهنگ پرداخت مالیات	
۰/۵۶۸	اهتمام به سلامت اداری	

شکل ۳. مدل نهایی تحقیق با ضرایب مسیر هر مؤلفه

تحلیل نهایی

در انجام پژوهش حاضر سعی بر این بوده است تا با بررسی ابعاد و زوایای مختلف فرهنگ، در نهایت مدلی ارائه شود که از قابلیت و توانایی بالایی برای مطالعه و سنجش تأثیرگذاری سازمان بسیج بر روی این شاخص‌ها برخوردار باشد. در این تحقیق، پس از تبیین مفاهیم کلیدی، توضیح شاخص‌ها و ابعاد فرهنگی، محقق به دنبال پاسخگویی به این سؤالات است که شاخص‌های فرهنگی کشور کدام اند؟ و یا با چه مدلی می‌توان میزان تأثیرگذاری سازمان بسیج بر روی این شاخص‌ها را مورد بررسی قرار داد؟ به منظور پاسخگویی به این سؤالات، با مطالعه در منابع مرجع و همچنین مصاحبه و نظرسنجی از خبرگان و با استفاده از پرسشنامه از پیش طراحی شده، ابتدا شاخص‌های فرهنگی مورد شناسایی قرار گرفت و در مرحله بعد با ارائه یک مدل، میزان تأثیرگذاری سازمان بسیج را بر روی این شاخص‌ها بررسی شد. پس از انجام مراحل مختلف تحقیق، در نهایت مدلی با ۱۱ شاخص راهبردی فرهنگی و ۵۲ زیر شاخص مرتبط با هر یک از شاخص‌ها به دست آمد.

بر اساس نتایج به دست آمده، شاخص راهبردی استقلال ملی در رتبه نخست بیشترین تأثیرپذیری از سازمان بسیج قرار گرفت. وثوقی و همکارانش نیز در پژوهشی به بررسی موانع ساختاری در جهت شکل‌گیری و ارتقای توسعه فرهنگی در ایران (چالش‌ها و راهکارها) پرداختند. توسعه فرهنگی یکی از شاخص‌های اصلی خودباوری جامعه است؛ توسعه فرهنگی در قالب اهمیت دادن به ارزش‌های محلی و ملی، باید بتواند از طریق برنامه‌ریزی‌های فرهنگی و اجتماعی به نیازهای معنوی و مادی افراد جامعه خود پاسخ دهد. استدلال وثوقی و همکارانش بر این بود که فرهنگ سنتی، فرهنگ استبداد، سنت ایرانی و تأخر فرهنگی برآمده از نظام اجتماعی ناهمگون و نامتوازن جامعه، به عنوان مانع ساختاری توسعه فرهنگی در ایران بوده است. در پژوهش حاضر، شاخصی که پس از شاخص استقلال ملی در رتبه دوم از لحاظ تأثیرپذیری قرار می‌گیرد، هویت است. شاخص وحدت و انسجام در رتبه سوم قرار گرفت. شاخص استقلال فکری نیز با زیرشاخص‌های استقلال علمی و خودباوری در رتبه چهارم از نظر تأثیرپذیری قرار گرفت. شاخص پنجم، شاخص راهبردی اخلاق است. با توجه به نتایج به دست آمده بر اساس ترتیب نزولی ضرایب مسیر، دیگر شاخص‌های راهبردی که سازمان بسیج بر روی آن‌ها تأثیرگذار است،

عبارت‌اند از: عقلانیت، خانواده، نظم اجتماعی، کالاها و خدمات فرهنگی، بهداشت جسمی و روانی، و سرمایه اجتماعی. لطیفی و ظهوریان ابوترابی نیز در پژوهشی به تدوین الگوی ارزیابی شاخص‌های فرهنگ عمومی در دانشگاه‌ها مبادرت ورزیدند. این پژوهش با هدف تدوین الگویی برای ارزیابی فرهنگ عمومی در دانشگاه‌ها و ارزیابی شاخص‌های مذکور در دانشگاه‌های دولتی شهر مشهد انجام شد. نتایج ارزیابی کمی شاخص‌ها در دانشگاه‌های دولتی شهر مشهد نشان داد که میزان شاخص‌های فرهنگی کل در طول حضور دانشجو در دانشگاه رو به کاهش است. همچنین بیشترین میزان همبستگی بین شاخص‌های هویت ملی و انقلابی وجود دارد و تنها همبستگی‌های منفی تحقیق آن‌ها نیز بین شاخص خانواده با شاخص سرمایه اجتماعی و مصرف فرهنگی است.

نتیجه‌گیری

با توجه به یافته‌های تحقیق و با استفاده از مدل نهایی تحقیق و بررسی تأثیرگذاری سازمان بسیج بر مؤلفه‌ها و شاخص‌های فرهنگ، سازمان بسیج بیشترین تأثیرگذاری را بر شاخص راهبردی استقلال ملی دارد. شاخص استقلال ملی که به سه زیر شاخص کلی استقلال سیاسی، استقلال اقتصادی و استقلال فرهنگی تقسیم می‌گردد، بیشترین تأثیرپذیری را از سازمان بسیج داشته است؛ بنابراین سازمان بسیج در حوزه استقلال ملی دارای عملکرد خوبی می‌باشد؛ اما پس از بررسی‌های صورت گرفته، مشخص شد که سازمان بسیج در میان سایر شاخص‌های فرهنگ، کمترین تأثیرگذاری را بر شاخص سرمایه اجتماعی داشته است. بنابراین سازمان بسیج در حوزه سرمایه اجتماعی دارای عملکرد ضعیفی بوده و باید با تلاش بیشتر و برنامه‌ریزی دقیق‌تر در این زمینه فعالیت نماید.

در نهایت باید گفت که عملکرد سازمان بسیج در تأثیرگذاری بر شاخص‌های فرهنگ، در برخی موارد خوب و در برخی موارد ضعیف بوده است؛ بنابراین سازمان بسیج به عنوان بزرگ‌ترین سازمان مردم‌نهاد کشور و با توجه به رسالت فرهنگی که در روح این سازمان نهفته است، باید با تلاشی بی‌وقفه و برنامه‌ریزی در سه قالب بلندمدت، میان‌مدت و کوتاه‌مدت در زمینه فرهنگ، سعی در تأثیرگذاری بیشتر بر شاخص‌های فرهنگ در کشور داشته باشد.

پیشنهادها

۱. مدیران و سیاست‌گذاران فرهنگی کشور می‌توانند از شاخص‌های مرتبط با آن‌ها که در تحقیق حاضر مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفته است، برای ارزیابی وضعیت فرهنگ و نیز بررسی تأثیرگذاری سازمان بسیج بر روی آن استفاده نمایند.
۲. از طریق سنجش دوره‌ای شاخص‌های ذکر شده در این تحقیق در قالب پژوهش‌های طولی، می‌توان به رصد تغییرات این شاخص‌ها و میزان تأثیرگذاری سازمان بسیج بر روی آن‌ها در طول زمان پرداخت.
۳. تحلیل وضعیت شاخص‌های ذکر شده در این تحقیق و تغییرات آن‌ها در طول زمان، می‌تواند به مدیران و سیاست‌گذاران فرهنگی کشور در برنامه‌ریزی دقیق‌تر و مبتنی بر واقعیت اجتماعی کمک کند.

فهرست منابع

۱. امام خمینی(ره)، روح‌الله موسوی (۱۳۷۰). صحیفه نور (مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات)، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره).
۲. مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی). (۱۳۸۷). فرهنگ و تهاجم فرهنگی. تهران. سازمان مدارک فرهنگی انقلاب.
۳. آشوری، داریوش (۱۳۸۶). تعریف‌ها و مفهوم فرهنگ، تهران: نشر آگه.
۴. پهلوان، چنگیز (۱۳۸۲). مجموعه مقالات توسعه فرهنگی، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۵. سلیمی، محمد و صالحی امیری، سید رضا (۱۳۹۴). الگویی مطلوب از شاخص‌های سنجش امور فرهنگی در رسانه ملی، تهران، فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی، سال چهارم، شماره چهاردهم، بهار.
۶. صالحی امیری، سید رضا (۱۳۸۹). مفاهیم و نظریه‌های فرهنگی، تهران: انتشارات ققنوس.
۷. صالحی امیری، سید رضا و محمدی، سعید (۱۳۸۹). دیپلماسی فرهنگی، تهران: انتشارات ققنوس.
۸. عزتی، مرتضی (۱۳۷۶). توسعه و توسعه‌یافتگی از دیدگاه امام خمینی (ره)، مجموعه مقالات نخستین همایش اسلام و توسعه، تهران، دانشگاه شهید بهشتی.
۹. عسکری وزیری، علی، زارعی متین، حسن و امیری، علینقی. (۱۳۹۱). ارائه الگوی مؤلفه‌های فرهنگ‌سازمانی با رویکرد اسلامی و مبتنی بر نهج‌البلاغه، مدیریت در دانشگاه اسلامی، سال اول، شماره ۳، پاییز.
۱۰. عمید، حسن (۱۳۹۰). فرهنگ فارسی عمید، تهران، نشر امیرکبیر.
۱۱. فرهی بوزنجانی، برزو (۱۳۸۲). ارزیابی جایگاه دوره‌های آموزش مدیریت فرهنگی در کشور، تهران، انتشارات شورای عالی انقلاب فرهنگی.
۱۲. فرهی بوزنجانی، برزو، سنجقی، محمدابراهیم، بازرگانی، محمد و سلطانی، محمدرضا (۱۳۹۲). طراحی و تبیین مدل شناخت، سنجش و مدیریت فرهنگ سازمانی، مورد مطالعه: یکی از نهادهای انقلاب اسلامی، راهبرد فرهنگ، دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، شماره بیست و یکم، بهار.

۱۳. فکوهی، ناصر (۱۳۷۹). درآمدی بر انسان‌شناسی، تهران، نشر نی.
۱۴. آزی، رضا (۱۳۹۳). مؤلفه‌های فرهنگ مطلوب از منظر جامعه‌شناسی، فصلنامه مدیریت در اسلام، سال هشتم، بهار و تابستان.
۱۵. کاشفی، محمدرضا (۱۳۸۷). تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، قم، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص).
۱۶. کچویان، حسین (۱۳۸۳). هویت ایرانی و مؤلفه‌های آن، تهران، انتشارات شورای عالی انقلاب فرهنگی.
۱۷. لطیفی، میثم و ظهوریان ابوترابی، میثم (۱۳۹۴). تدوین الگوی ارزیابی شاخص‌های فرهنگ عمومی در دانشگاه‌ها، فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی اجتماعی، دوره هشتم، شماره ۱، بهار.
۱۸. موثقی، سید احمد (۱۳۷۴). جنبش‌های اسلامی معاصر، تهران، نشر سمت.
۱۹. موحدی، مسعود (۱۳۸۳). تعیین ویژگی‌های فرهنگ ملی - اسلامی، تهران، انتشارات شورای عالی انقلاب فرهنگی.
۲۰. موسایی، میثم (۱۳۷۵). دین و فرهنگ توسعه، تهران، مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی.
۲۱. نیکوکار، غلامحسین، سلطانی، محمدرضا و نیاوند، عباس (۱۳۹۲). طراحی الگوی بومی شناخت و سنجش فرهنگ سازمانی سازمان‌های نظامی و انتظامی جمهوری اسلامی ایران، نشریه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت دانشگاه تهران، دوره ۵، شماره ۳، پاییز.
۲۲. وثوقی، منصور، آرام، هاشم و سلمانی، گودرز (۱۳۹۱). بررسی موانع ساختاری در جهت شکل‌گیری و ارتقای توسعه فرهنگی در ایران (چالش‌ها و راهکارها)، مطالعات توسعه اجتماعی ایران، دانشگاه آزاد اسلامی، سال چهارم، شماره سوم، تابستان.
۲۳. ویلیامز، ریموند (۱۹۸۵). مطابق با تعریف کنفرانس جهانی یونسکو ۱۹۸۲ در مکزیکوسیتی. به نقل از: فاضلی، فاطمه. راهبردهای عملی توسعه فرهنگی، نشر سازمان یونسکو.